Լրագրիս 14-դ համարը ուղարկելու կը դադրի այս ապրիլի 19-ին։

№ 13. Ապրիլի 5. — 1873 — Ապրիլի 5 № 13.

ՇԱԲԱԹԱՕՐԵՐԻ ԳԻՆԸ.

Ցարեկան գինն է 5 ռուբլի (փոստի ծախսով)։ Օտարաքաղաքացի բաժանորդները պիտի գինն այս կացեալով. Ի Տպագրատ. Ի Բարձրագույն Արքայական Դատաս. „Մասիս"։

Ամենասով կարելի է ստորագրվել խմբագրատան մէջ (Արթուրեան տան) և պ. Տասուրենցի խանութում։

ՄԱՍԻՍ

ՑԱԼԱՏԱՐԱԲՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆ.

Մասնաւոր յայտարարութիւն տպել տուողը պիտի վճարէ 10 հասարակ տառի համար 1 կոպէկ արծաթ։ Յայտարարութիւնները տպվումեն հայերէն, թուրքերէն, գրաբարէն, ֆրանսիական, գերմաներէն և թուրքերէն։

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայ և Վրաց կանայք.—Ներքին տեսութիւն. Նամակ Աբբասնորպայից. Նամակ Շամախուց.—Արտաքին տեսութիւն. Իսպանիա. Թիւրքիա. Գերմանիա. Զմիտնիոյ Հայազգայնք. Նամակ Գիւրիքից. Արտաքին լուրեր.—Խառն լուրեր.—Առևտրական.—Յայտարարութիւններ.—Բանաստեղծական. Պատմական վիպական կնոջքից.

ՀԱՅ ԵՒ ՎՐԱՑ ԿԱՆԱՑՔ

I

Ամէն տեղ, մարդկային ամէն հասարակութեան մէջ ոտամարդը ազդեցութիւն ունի ինքզ վրա, կինը նեղարկվում է մարդուն և նրա բնաւորութիւնը (բարոյական և մտաւորականը) ձևակերպվում է ոտամարդի բնաւորութեան համեմատ։

II

Նայեցէք այս կամ այն հասարակութեան մէջ ինքզ հասարակական դրութիւնը, և դուք կարող էք նրա վիճակին ծանօթանալով, գրեթէ անսխալ եզրակացութիւն տալու բերել թէ որ տասնմեկին զարգացած է ոտամարդը նոյն հասարակութեան մէջ։ Եթէ կինը սորոգացած է, փակ կեանք է վարում, չէ մասնակցում ոտամարդիկների մտաւոր գործերին, չէ համակրում նրա բարոյական զարգացութիւններին,—այդ նշանակում է թէ ոտամարդիկների բարոյական ոյժը դեռ այնքան թոյլ է, որ ազդեցութիւն չունի ինքզ հասարք և բարոյական զարգացման վրա, այնքան անոնչան է, որ չէ կարող նրան հասարակական բարձրացնել իր ընկած դրութիւնից։

III

Ամենայ ոտամարդի ազդեցութիւնը, մենք պիտի հասկանանք ոչ թէ բոլոր ոտամարդիկներին, այլ դիմաբարձակ մի հասարակութեան արական սեռի թարմ ոյժը, նոր սերունդը։

Այս ընդհանրապես ճանաչված ճշմարտութիւն է։

IV

Եթէ մի օտարական կար մեր երկիրը ու հետաքրքրվեր տեղեկանալ թէ ինչ վիճակի մէջ են կովկասեան այլ և այլ ազգութիւններին պատկանող կանայքը և նրան ասէին թէ Հայոց հիք բոլորովին փակ ընտանեկան կեանք են վարում, իսկ վրաց կանայք ասեին հասարակական զարգացած են, թէ հայոց հիք փախչում են հայրենակից ոտամարդիկների մարդերի լեզուից ու չեն մասնակցում նրա բարոյական ձգտումներին, չեն բաժանում նրա հասարակական գաղափարները, իսկ վրաց կանանցից ոչ մինը չը կայ որ իր մարդուն լեզուի գիտութիւնից զուրկ լիներ, թէ նրանք անհամեմատ ասելի ազատութիւն են վայելում ունայ երիտասարդութեան անմիջական յարաբերութիւններում,—եթէ այն օտարականը զարգացած, լուսաւորված մարդ է, նա անշուշտ կը պատասխանէ՝ այդ կը նշանակէ որ վրացին (ոտամարդը) հասարակապէս ասելի զարգացած է քան թէ հայը։

V

Եւ ճշմարիտ, ինչպէս պիտի մեկնենք հետևեալ երևոյթները։ Երկու ազգերից, որը նոյն երկրում են ապրում, հայոց ընտանիքը փակ է, վրաց ընտանեկան կեանքը համեմատաբար ազատ է։ Հայոց ընտանիքում երիտասարդը չունի մուտք, վրաց ընտանիքում նա մեծ մասամբ ունի մուտք, եթէ մինչև անգամ ծնողների հետ ծանօթ չէ, այլ միայն աղջկայ հետ և աղջկայ միջոցով նա անտեղ, դեղ և ասին։ Բացի դրանից մեր աչքին երևում է, որպէս թէ նոքա բուսկին դուրս է եկել այնտեղից արդը, որ վարելիս է եղել այդ գաւազը, որովհետև ամէն մի վայր, որ սրան է գեղանգիով, չատ նման է արորի քաղած ծրին։ Այդ գիրքած խաստերի մաս մենք նշմարում ենք փոքրիկ կարմիր կետեր, որոնք չարժվում են, մի տեղից միւս տեղ են գնում կամ մի բան վեր են առնում ու գնում են միւսի վրա։ Դրան խաս վիրտվոները են (Ֆեռոզ), որ պատրաստում են իրենց անասունների համար ձմեռուայ կերակուրը։

—Էհէ, Սանի, Սանի, կանչեց խաս հաւաքողներից մինը իւր հարևանին, մի թափուկ խաս ասելացնելով դէպի վերա։—Սասք ջան հլա մի հատ մարկ արա, տես էն վերևը մարդեր են կեալի խաս չարքեալով. ախ թէ մի ինդի կեմ...

«Լաստ հէլի թէ ՏԷր Խ... ըլի. պատասխանեց Սանին, որ մի թափվեցող հայացք էր ձգել եկաւորների վրա։ «Էն Աստոծը գլխես Ուհան ջան, որ ՏԷր Խ... էն ա էն եկողը. Գանգ հլա մարկ արէք, հրէ մի օրում խալխ էլ կայ հեսը»

«Ա՛դամ հէլի թէ ՏԷր Խ... ըլի. պատասխանեց Սանին, որ մի թափվեցող հայացք էր ձգել եկաւորների վրա։ «Էն Աստոծը գլխես Ուհան ջան, որ ՏԷր Խ... էն ա էն եկողը. Գանգ հլա մարկ արէք, հրէ մի օրում խալխ էլ կայ հեսը»

—Ա՛դամ հէլ էք

IX

Իսկ Թիֆլիսի Հայոց Հասարակութեան մէջ, մինչև հիմի լեցած, նոր երկպառակութեան նշանները, որք վասն Հասարակութեան համար ահագնական են դարձել՝..

Այս տարի երկու անգամ երկպառակութեան ոգի սպառուեաց՝ որք Հայոց սահմանափակած, անդամք բնութեան ու Հասարակական կեանքին հակելով, պիտի հրաշք Համարեցք։ Մի կողմից Հայուհին կամենում է թաղուելու Հայ ազգի մասնաւոր կողմ թաղած, Հայ արիներ և աղջիկներ պիտի բեմի վրա Հանչէս գուրս գան, մէս կողմից պիտի Հանչէս գուրս գան դրամատարները մի ամ՝ ...

X

Զեզ ենք դիմում ուսումնական, լուսաւորված, բարձր ուսում սացած, կրթված երիտասարդներ, ձեզ որք ձեր ուժը վասն երիտասարդութենից բարձր էիք Համարում՝..ինչ էք գործել մինչև հիմի՝..և չէք տեսնում թէ այն օրին հասաք, որ պիտի այժմ վրայհիներից օրինակ առնեք.. իսկ Հանեցեք սեռի վրա ունեցած ձեր ազդեցութիւնը ինչով է արտայայտվում՝.. Հանմարտ է, ուր որ գնաս, Հայ աղջիկ կենդանի, թարմ և տարմանալար բնաւորութեան վրա քո ունեցած ազդեցութեան հետքերը նշմարվում են երեք բաներում՝..պարեհասութեան անհամանութեան և ազնիւ ախորհութեան մէջ՝...և մէկ էլ մոռացայք թ ու ղի խաղալ ու մեր։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ

Զեր «Մշակի» 2-դ համարում կարդալով «նոր լոյս ունի գործերից տարերք, պէտք է խոստանվել, որ անհարժեշտ ազատութիւն գործելիս իմ վերայ, որ հակառակ իմ ցանկութեան երեսուն էր հանած ինձ վերաբերեալ մի հարց, որք ես ուսելով էի համարել մինչև ցարդ արծաթել այդ խնդիրը. սրտիցեան առանցին զուշակում էի, որ գրքանով գանգատի վիճաբանութեանց նորանոր առաջերդ պէտք է բացուէին մեր լրագրոց մէջ, որ առանց էն էլ բանական լցուած են հակառակութիւններով. կրկնելով որ ես միշտ հեռու եմ եղել այն մտքից, որ ինձ ձեռնտեմ ինչպես մի հարեանի ազգասէրն զուսկանութեան մէջ, մանաւանդ զասնալով իմ ՀՀրն ազգասէրեան մասին, որն արդասած է Ս. Ս. Զ...ցի Հանասարհորդութեան բ. հասորի մէջ. և հարկաւոր անհրաժեշտ, որ իմ գրքի ազգասասարութիւնը արդէն լոյս տեսած է ազգասրութիւնամբ, այլ ես չէ թաղվելոյ մոռացութեան փոշիների տակ Դարպասեղեցու (Վանայ Ձոր) ուսադասեանց արժանի Հեռեանց յիշատակները և արձանագրութիւնքը (ում անունով էլ լինի մի նոր և ինձ է ինձ համար), և չէին կարող այլ ես վերադել չար Հեռասէրների արհամարհանքից. բարորում Դարպասեղեց գաւառը, լեռնային և խորհրդաւոր Հորիզով չէնապատած, Հանապարհից զուրս մի զեռարարհարանի զրեին մուսարան ի ներ լինելով, երբոյանի և ազգային Հանապարհորդների հասերը չեն մտա գործել այդ գաւառը, և չեն մանրամասնորեն զրի առանել բարը ունանեալ հեռաքնիները, եա՝ այդքանով արդէն բաւականան էր։

Բայց այժմ «Մեղուի» 6-դ Հանարում նորա Շնչաւոր Բդիանից ի Մարանեան յիշեալ տեղերամիջնը «Մշակի» մէջ՝ ասդ ասուած սուտ ի անուանում և զարմանալով այդ տարարի զիտի վրա՝ տարանդանէ «Մշակի» խմբագրից ասդ պարոնի Պր. Ս. Զ...ցի Հանասարհորդութեան մէջ ունի մասի հեղինակի) անունը, որ ինքն էլ կարող լինի իւր ասելիք ասել։ իսկ Զեր խմբագրութիւնն էլ ինձանից տեղեկութիւն էր ինդրել այդ մասին, ուստի տեղեկանալ էինք հարը, յայտնել այդ ասարեալի Հիմարեան եղելութիւնը։

1857 թուին ամսագր Դարպասեղաց գաւառ ասասան գնացս Բէկ Մատանեանը մի օր լուր տասաս թէ Ս. Ս. Զ...գասիս է Գեղազարաց Ակրիհամ ամարանցի վրայով Դարպասեղաց իրրն Տիր։ Գ. Մատանեանցը, լինելով Ս...ին նախանամանի և սիրելեաց բարեկամը, Հանդիսաւոր կերպիս պատրաստեցան ընդունել նորան, և տեղւոյն նշանաւոր անձանցից խումբ կազմելով ինձ ևս նեան վիր առնելով որ լինելով նորա Հոգեորդին այն մեջտեղիր ապրում էի անբաման նրա նեան գաղանեցք և պատրաստէ էի նորա մոտ, գնացինք գիմատրելոյ նորին Ս...թիւնը։ Բայց Դարպասեղաց ասանանալուց չը Հանդիպելով նրան՝ յասաքացանց, Հասանը Ակրիհամ կոչուած հովիրոը հայազգի Մարեար Թարմի Բէկի վրանը, հիւրասիրված գասանք ասնանց Ս...նը. ինչպէս Ս. Ս...նը ինքն իւր Հանասարհորդութեան Բ-դ հասորի մէջ յիշել է այդ Հանդիպումը, (տես երես 121)։ Գասանք չեմ Հասասում նկարագրել մեր տեսակցութիւնը, ասրտանը միայն կասեմ, որ Ս. Ս. Զ...նը անանիկալ մի նանակ ասանալով սասիրած էր վերադառնալ յետ. բայց մասանի վրեալով՝ նկարագրել Դարպասեղաց գաւառի գեղեցիկ և տասիսին չասերին ասնանանի հեռաքինները, նորին Ս...նը յանձնեց այդ գործը ինձ և պատուիրեց մեծ ուշադրութեամբ նկարագրել Դարպասեղաց գաւառ և ինդրեց մասանասարաչէ ս. Մատանեանին, որ ինքն ևս օժանդակ լինի փոփոխ և անհրեալի կասարմանը։ որ և անմեանն սիրով յանձն ասի, ինչպէս իմ որսին մեծիկ ասարկաս, մանաւանդ որ ասդէն հեռեանանց մի երկու երկար ման կեան էլ և մասանվի իսկ էլ, եթէ ոչ բոլորը զէի գլուասրդ տեղերը տեսնել էլ ասդանա Սր. Ս. Զ...նոր Ակրիհամ ամարանցից վերադարձաս, այլ ես մասա չէ գործեց Դարպասեղաց գաւառը, իսկ ես՝ նորէրդ. գաւառասրա ս. Մատանեանցի ունեցեալ ամենասեսան բարեյաջող և նպաստաւոր միջոցներդ՝ սասագրեցանք կասարելի երկու ամսից աւելի ասխատելով և ասան ուզարկեցինք Ս...նին։

Ուրեմն Ս. Ս. Զ...նի Հանասարհորդութեան բ. հասորի մէջ ասպագրուած Դարպասեղաց հրեռիների նկարագրութիւնը և ասանանարանութիւնքը սկսեալ Ալիրպասան գեղջէ մինչև գիմատրասան գաւառ, ամբողջապէս բաղկացնում էի իմ ասխատութիւնը, որ և բան ասա բան ասրաւած է գրչով Հանանարհորդութեան մէջ և որ Ս. Ս. Զ...նը ինքը խոստանալել է նորն զրի մէջ. (տես երես 131)։ Բայց մի քանի Հանանարհներից, որ Ս...նը իրրանից գաղիով սասանանարանից ասրաստ, որոնք ի սարի պէտք է ջնջեց մի ամ մեր։

ա) Ասրաստ վանից սասրագրութեան մէջ՝ սկսեալ 132 երեսից մինչև 133 երեսի 31-դ տողը, գաղանած Հայաստեաց խաչի պատմութիւնից։

բ). Հերէնաս սասրագրութեան մէջ երես 140. հինգ տող Հանանարհներ, գաղանած Սա. Օրբ. պատմութիւնից։

գ). Գեղարուեստ կամ Գեղեվանաս սասրագրութեան մէջ. Հասասան նորն Սահ. եպիսկոպոսի պատմութիւնից, երես 145-դ մինչև 146-ի ասրաստ։

դ). Քարվանի կամ Ակեանների վանից սասրագրութեան մէջ. Նորն Ս. Օրբէլի պատմութիւնից գաղասան Հանանարհներ երես 166, 167 և 168 գրքերն 2½ բան։

ե). Ալասաղ կամ Քանաքաղի սասրագրութեան մէջ, երես 152 աւելացրել է Հանանարհներ —բան Սահվանսի Օրբէլեանց ի Շրանկիս չինեալ» և «գասէ կասարացնողի կարդոցիկ ելեալոյց զբ ի Տիրէս» և երես 153 «գասէ երեքորեն զրէտք զայր վիրապի Դանանեան զասիս և զիրէտ որք անդադար Հանեան գեանս և զանանանաց» ես և երես 154 սկսեալ 11-դ տողից մինչև 22-դ տողը աւելացրել է իւր կարդիքը Հանասական Հրաչից սասրագրութեան մասին։

զ) Ալասաղ Նորավանից սասրագրութեան մէջ. սկսեալ 183 երեսից մինչև 200-դ. մի ընդարձակ Հանանարհներ գարձեալ Ս. Օրբ. պատմութիւնից գաղասած Օրբէլեանց զեղի մասին, և երես 202. Հանանարհներ—«Բաղիքար էր եղբայր Խնանէի Օրբէլեանց, որ ասանաս Գէորգայ Ալբասէ վրայ»։

է) Հոլոցեանս սասրագրութեան մէջ. սկսեալ 202 երեսից մինչև 204-դ երկու երես Հանանարհներ. աւելացրել է իւրանից Ս...նը, Հասմանսեալ Հոլոցեանի Յովսէփ սասրք Հայրապետի և Հանանեաց այն դարս Հոլոցասկանների անհնաբաց ազգասէր գործունէութիւնքը ընդ այժմեան դարս. մեր Հոլոցասկանաց անասրան ընթացից և ասլեն. այս Հանանարհներ բանականին հեռասքրդական է մերասրեցեալ Հանասր, խորհուրդ ենք ասալի մեր ասրդոյ ընթերցասէրներին կարդալ։

ե է) Գանանասի կամ Քանասաղի վանից սասրագրութեան մէջ. երես 206 ես նորն Օրբէլեանի պատմութիւնից գաղասած, մի երես բան։

Այսն այս վերոյիշեալ Ս...նի աւելացրաց Հանանարհներ, որք բոլորք ԵԲԼ մասանցեալ Հանանասաղաց կիսասմնեն 22 երեսի չասի, ուրեմն ի բաց բառնալով 81 երես զրուասեալ, որ կասարունակէ մեր գասն, բաս էն մեր գրուածն, մեր Քրիսասոս սասա, ԲԼ ձեր մասներին (ասչակերասներին) սվրդէք.

—Էդ սասրասանա ս սասում, սանա սաբ սասալ ես իանալ, բնանեց գի՝ նա հաս չէ սասում. ԲԼ սաբ սվրդէք ձեր մասներին, սանա ԲԼ Քրիսասոս երան սչակերասներին սվրդէք։

«Հրաս իսի չես (Ի՞նչ ս.) մասին մեզ նաղ (գ սասանա՞ մասում էգ օգնան զրիդ, նա իսի մի խասրաք չես սասում, ԲԼ Քրիսասոս ըլնարգասս ինչ ա արել հարցրեց Ս...ինչեն։

—Ինչեն, չաչ խեղճ... Արա բա սասնում չես նս ինչ իսի սասում։ Դէ էնա Քրիսասոն էլ իսնն նանան աչակերասները հանեն արան, գներ մանը նանեալ ԵԼԼ. գէ էնա սաբ բի սչակերասներ էք, նս էլ նրա սասրանն իմ կասարում, ըստում ինչ կայ գասար իսանաս...

Գասանէրի գասնանան մի փոքր մոռ. ուսանեալ յեսոյ, որքան ոյժ ունէր, թաղերը լարեց և սկսեց չարունակել։—Սասան սրան (բասի ա՛յդ) սաբ բի իսի ժողովուրդ էք, նս էլ ձեր սեբրոր, սաբ բի իսի սչասրեր էք, նս էլ ձեր չարեր (Հոմէ.)։ Սասում ինձ ես ձեզ ընդարձ ս սանեղել, մեր նս ձեզ խասասանանեան, Հանդրդեալ, պասկալ, Ծոնարդեանցեանք ու մեանաց Թաղեան։ Լէ սաբ ք էլ ինձ գասէք, չանէք, ինչ որ բարդ սաք. սեբն ընեան վախար փասս բեբէք, վասս անէք, կասս կասէք.ս սրա նեան չասս բաներ։ Մի խելի (Փ.ա.ք) սասաց Գասի սաղն սասէր, իսի սաբ էլ ԵԼ... բ սչէս մեր մեր չես կրդնում. Աբրի վեր հս էլ կրդնեմ չա էլ կրդնի լաս չի ընել Ե՝ Նրանք էլ չուտս սաբ սիչեալ գրքի Գասարասեղաց մասը, ասն է սկսեալ Աշկասան գեղեց մինչև Թիֆլասեան գաւառ, ասրդոյ գրքի մի սասանեալ մասը և սկսեալ Թիֆլասեան գաւառ մինչև 60 երես բան։ Որ սարդասն բաղկանալ ասրդոյ գրքի մի սասանեալ մասը և սասն էլ սր «Մշակիս» ասել էր համարեալ գրքի սեբ բարդ մասը (որ մի անացին սարքերեցին չ) Բայց ս. Նամակագիրը իւր ձասրդասի ցնանան գասմենից և գաղասէից Նորա երեսասրեալ սչրան յանչասկված է եղել Նորան անհանգասանալ սասալ որ սասրեալ է Նորան բնեալ սասալ սրդասալ սաբ մէջ. և սրանչա նա գասանում է բոր ԲԼ՝ «Մշակիս» գիտա հասասան է ԲԼ Ս. Ս...ցի Հանասարհորդութեան հասորի մեծ մասի հեղինակն է սրբոյ, սրբի սրանց սասան է սրդոյ հասասրեալ գրքի սեբ բարդ մասը։ Կիրքը մասանել է սասանեալ սրդոյ հասասրեալ ի Նորան բնեալ սասալ սրդասալ սաբ մասանեալ սրդոյ հասասրեալ ԲԼ՝